

Ny europæisk ordbogshistorie – eller boghistorie?

Anmeldelse

John Considine (2008).

Dictionaries in Early Modern Europe: Lexicography and the Making of Heritage

Cambridge: Cambridge University Press.

ISBN: 9780521886741. £55,-/\$99,-

Af Loránd-Levente Pálfi

Hvilke tanker gjorde lærde sig om det læsende publikum i 1500-tallets Castilien? Og hvordan adskiller disse tanker sig fra dem, man gjorde sig om læsende danskere i samme periode? Hvordan skrev man ordbøger i hhv. Frankrig og Tyskland i 1500- og 1600-tallet? Og hvilke sprog var egentlig de første til at blive registreret i en ordbog?

Loránd-Levente Pálfi
Forskningsassistent
Center for Leksikografi
llp@asb.dk

Ordbogs- og leksikonhistorie eller leksikografihistorie hører ikke til de mest (op)dyrkede discipliner inden for metaleksikografien – og heller ikke inden for BDI-faget. Ganske vist findes fx International Society for Historical Lexicography and Lexicology, som jævnligt afholder konferencer og på baggrund deraf udgiver konferencerapporter, og i det forgangne halve århundrede er der rigtignok udkommet en del faglitteratur (fortrinsvis i Vesten og omhandlende Vestens leksikografi), men meget er det ikke. De fleste fremstillinger er desuden specifikke i deres emnebehandling, hvorimod almene eller bredtfavnende monografier er forholdsvis sjældne. Derfor er John Considines *Dictionaries in Early Modern Europe* et meget interessant og længe ventet arbejde.

Bogens overordnede emneafgrænsning er dels geografisk, dels sprogligt motiveret. Kun den vesteuropæiske leksikografi behandles, og heraf kun en del, dvs. primært engelsk-, tysk- og franskproduceret leksikografi samt vesteuropæiske ordbøger med klassisk latin, middelalderlatin og nylatin samt oldgræsk og byzantinsk græsk. Perifert behandles desuden castiliansk (dvs. spansk), italiensk, nederlandsk, dansk og svensk leksikografi samt vesteuropæiske ordbøger med hebræisk. Grunden til denne afgrænsning er måske, at netop sprogene engelsk, tysk, fransk, castiliansk, italiensk, nederlandsk, dansk og svensk var de første otte folkesprog¹ i verden, der blev gjort til genstand for leksikografisk kodificering i – vel at mærke trykte – ordbøger.

Den tidlige afgrænsning er det, som på engelsk kaldes *early modern* og på tysk *frühe Neuzeit*; der findes ikke en tilsvarende dansk betegnelse, men der er tale om tiden fra ca. 1500 og frem til den franske revolution (1789–1799). Derfor er det i øvrigt uforståeligt, at 1700-tallets europæiske leksikografi overhovedet ikke behandles. Bogen omhandler i praksis kun leksikografi i 1500- og 1600-tallet.

Fuldstændighed er ikke tilstræbt, mange betydningsfulde værker nævnes blot en passant eller slet ikke. Antallet af de omtalte ordbøger (skønsmæssigt et sted mellem 150 og 300 titler) er dog forholdsvis højt, om end det naturligvis kun drejer sig om et lille udvalg i forhold til, hvad der blev produceret i 1500-, 1600- og 1700-tallets Europa. Alene i tidsrummet 1467 til 1600 udkom der i Europa 858 i dag kendte trykte ordlister og ordbøger med tysk som genstandssprog. Og i løbet af 1600-tallet udkom der – ligeledes med tysk – 1150 ordbøger.

Foruden omtækt – bl.a. bestående af præliminærsider, efterord, en omfattende bibliografi samt et grundigt register – indeholder bogen otte kapitler samt en konklusion. Kapitel et, som også skal fungere som en introduktion, handler om associationen mellem ordbøger og idéer om arv; dvs. kulturel, intellektuel, historisk og sproglig arv. Kapitel to og tre handler om arven fra antikken og har bl.a. fokus på de første trykte ordbøger; kapitel to omhandler mestendels Robert Estiennes arbejde fra 1530'erne og 1540'erne; kapitel tre er viet til sønnen Henri Estienne og dennes arbejde fra slutningen af 1540'erne til begyndelsen af 1590'erne. Kapitlerne fire, fem og seks handler om arven fra den tidlige germanske middelalder; kapitel fire diskuterer genopdagelsen af den vernakulære arv og handler primært om Tyskland og Nederlandene i det 16. århundrede samt de første 10–20 år i begyndelsen af det 17. århundrede; kapitel fem omhandler England fra det tidlige 16. århundrede til omkring 1650; i kapitel seks diskuteres England og Skandinavien og den lærde Franciscus Junius fra anden halvdel af det 17. århundrede. Kapitel syv omhandler Charles du Cange, dennes omverden og leksikografiske virke fra 1670'erne og fremefter og diskuterer det 17. århundredes forhold til arven fra dels den efterklassiske latinitet, dels den byzantinsk græske kultur. Kapitel otte forsøger at vise, hvordan det 17. århundredes leksikografiske tænkning byggede videre på denne arv.

Dictionaries in Early Modern Europe er en lærd bog skrevet af en tydeligvis ualmindelig belæst forfatter – åbenlyst en filolog med en stor interesse for boghistorie. Undertegnede kan derfor godt leve med det omfattende fodnoteapparat (fx indeholder alene kapitel fire, som er på 55 sider, 247 fodnoter). Men når bogens i alt 1271 fodnoter for de flestes vedkommende indeholder – undertiden ret lange – citater på latin (heraf flest), i øvrigt på både klassisk latin, middelalderlatin og nylatin, desuden italiensk, fransk, tysk, oldgræsk, oldhøjtysk, oldengelsk samt andre germanske oldsprog, af hvilke størstedelen (skønsmæssigt 80–90 %) ikke bliver oversat, føler man som – tilsyneladende mindre lærd – læser, at der er en parallel bog, man går glip af.

Dictionaries in Early Modern Europe imponerer aldeles med sit kildegrundlag, som de 1271 fodnoter samt den meget udførlige og omhyggeligt skrevne 52 sider lange bibliografi bagest i bogen vidner om. Der citeres ikke blot trykte kilder fra gammel tid, men tillige utrykt materiale fra 1500- og 1600-tallet, af hvilke mange i dag kun eksisterer i få eksemplarer, nogle kun i et enkelt eksemplar.

¹ Med *folkesprog* menes her det, som på engelsk kaldes *vernacular*, dvs. alle de sprog i middelalderen, renessancen samt 1500-, 1600- og 1700-tallet, som taltes af den almindelige befolkning (for en stor dels vedkommende før rigssprogene, fx rigsdansk, højtysk osv., etablerede sig) i modsætning til den lærde stand, som talte middelalderlatin, nylatin, oldgræsk, byzantinsk græsk og/eller hebræisk.

Det er ærgerligt, at forholdet mellem tekstkritik og leksikografi kun berøres ganske kort og overfladisk (stort set kun på siderne 41 og 316). Som det fremgår af konklusionens side 316, er det ellers et yderst interessant emne, der sikkert kunne skrives meget mere om.

Imponerende er også Considines indsigt og vid, selv når det gælder detaljer. Således manøvrerer han fx i kapitlet om skandinaviske ordbøger med sikker hånd uden om Jacoby (1990), som han ikke refererer til et eneste sted, og holder sig i stedet til Haugen (1984) og Molbech (1826). Om Jacoby (1990), som er et omfattende, men meget upålideligt og desuden overfladisk værk fyldt med fejl og skævheder, se Gundersen (1994). Men det er ikke rigtigt, som man kan læse på side 236, at *Dictionarium Herlovia-num* (1626) er den første kendte dansk-latinske ordbog på tryk – den første på tryk hedder: *Hortulus synonymorum* (1520).

Det er ærgerligt, at forholdet mellem tekstkritik og leksikografi kun berøres ganske kort og overfladisk (stort set kun på siderne 41 og 316). Som det fremgår af konklusionens side 316, er det ellers et yderst interessant emne, der sikkert kunne skrives meget mere om:

The earliest forms or cognates of the European vernaculars – languages such as Old French, Old High German, Gothic and Old English – could not be registered with the same lexicographical techniques as the classical languages. Their texts were not as readily accessible, and they were not as well edited: indeed, the people who studied them encountered a circular problem, for the making of dictionaries depends on the availability of edited texts, and the editing of texts in obsolete language varieties depends on the availability of dictionaries.

Bogens største fejl er imidlertid det gennemgående fravær af metaleksikografisk refleksion. Det drejer sig her ikke om, hvorvidt man kender til Den Moderne Leksikografiske Funktionslære (efterhånden blot kaldet funktionsteorien) eller ej. Det drejer sig om, hvilken fundamental opfattelse man har (eller netop ikke har) af dokumenttypen leksikografisk opslagsværk. Det er tilgiveligt, at Considine, så vidt bevisbyrden skal pålægges bogen, ikke er bekendt med funktionsteorien, som rigtignok i sin tid blev udviklet i Danmark (af Sven Tarp og Henning Bergenholtz), men som efterhånden i snart mere end 10 år har været internationalt kendt. Det er tilgiveligt, at Considine tilsyneladende heller ikke er bekendt med den af tyskeren H. E. Wiegand udviklede *General Theory of Lexicography*. Mindre tilgiveligt er det imidlertid, at den fundamentale erkendelse af, at et leksikografisk opslagsværk er et informationssøgningsværktøj til hjælp for brugere i bestemte brugersituationer (uanset om vi taler nutid, renæssance, oldtid osv.), mangler.

Enkelte steder finder man et værdifuldt citat, som fx det af Robert Estienne fra 1536 (oversat af Considine, s. 47): *What really earns the praise which is ours by right is, I say, our diligence in arranging our material, each word in its right order*, som man herefter kan citere i tid og evighed hver gang, der er tale om leksikografiske strukturer og herunder tilgangs-

struktur – men en større brug kan man ikke gøre af det. For der reflekteres ikke det mindste over tilgangsstruktur. Et andet sted erfarer man, at Robert Estienne fra og med 1536 i praksis skelnede mellem to slags ordbøger, én til den lærde stand og én til den studerende ungdom, men heller ikke dette udredes yderligere. Som læser får man her lige akkurat at vide, at man så tidligt som i 1500-tallet tilsyneladende gjorde sig tanker om brugergrupper, men der reflekteres ikke det mindste over sagen.

Bogens overordnede mål, jf. fx konklusionens side 314–315:

I have tried to demonstrate in this book that an understanding of lexicography as shaped by ideas of heritage frees the history of dictionaries from too heavy a dependence on certain potentially arid kinds of narrative of the form ‘61 per cent of the entries in Y derive from entries in X’, and engages it with broader and more humane questions about lexicology, the history of linguistics, the history of learned culture, indeed the history of culture in general.

sammenholdt med den igennem hele bogen gentagne idé, at ordbøger fortæller historier om personlig og kulturel arv, er metaleksikografisk set dels problematisk, dels uinteressant. Mht. førstnævnte: Hvem har nogensinde ment, at ordbogshistorie går ud på at konstatere, at “[x antal] procent af artiklerne i værk Y stammer fra artiklerne i værk Z”? Mht. sidstnævnte: At ordbogs- og leksikonhistorie også er kulturhistorie (eller i det hele taget historie forstået som den stadige forandring af alle livsvilkår: institutioner, normer, moder osv.) turde være åbenlyst. At ordbogs- og leksikonhistorie til dels og i hvert fald i 1500-, 1600- og 1700-tallet går hånd i hånd med lingvistikens historie, kan man også sagtens argumentere for. Men hvorvidt ordbøger og leksika fortæller historier om personlig og kulturel arv, er ud fra et metaleksikografisk standpunkt uinteressant. De fleste, hvis ikke ligefrem alle, ting frembragt af menneskehånd fortæller vel enten en personlig eller en kulturel historie eller begge dele. Derfor er det ud fra et metaleksikografisk standpunkt uinteressant, at også ordbøger har denne egenskab.

Interessant havde det været, når der nu blev lavet et så usædvanligt grundigt arkivarbejde, og når der nu skulle skrives en bog på 400 sider om leksikografien i 1500-, 1600- og 1700-tallets Europa (1700-tallet er dog ikke kommet med) at henholde sig til nogle af kerneaspekterne i teoretisk og praktisk leksikografi: (1) brugerprofilering hhv. brugerkalibrering; (2) datakalibrering; (3) tilgangskalibrering; (4) funktionalitet. Eller sagt med andre ord: Hvilke tanker gjorde man sig i 1500-, 1600- og 1700-tallet om brugerprofilering, om hvordan man bedst tilpasser en given ordbog til en given brugergruppe i henhold til optimering af ordbogens genuine funktion som værktøj til brug ved informationssøgning? Hvilke tanker gjorde man sig om en given ordbogs emneafgrænsning, om hvordan stoffet skal skæres

Dictionaries in Early Modern Europe imponerer aldeles med sit kildegrundlag, som de 1271 fodnoter samt den meget udførlige og omhyggeligt skrevne 52 sider lange bibliografi bagest i bogen vidner om.

til i forhold til den tiltænkte brugergruppe? Hvilke tanker gjorde man sig om, hvordan det givne værk skal indrettes, om hvordan de givne data mest hensigtsmæssigt gøres tilgængelige i forhold til brugerprofil og emneafgrænsning? Hvilke tanker gjorde man sig, hvis overhovedet nogen, om ordbøgers funktioner i forhold til de brugerbehov, de skulle opfylde? Og ikke mindst: Hvordan udmøntede de ovennævnte tanker eller evt. mangelen på disse tanker sig i praksis? Ingen af disse eller lignende spørgsmål søges besvaret nogetsteds i værket – end ikke tilnærmelsesvis.

Alt i alt er *Dictionaries in Early Modern Europe* en meget lærd, grundig og utvivlsomt nyttig bog – for filologer og boghistorikere. Men den er for størstedelens vedkommende desværre ubrugelig for ordbogshistorikere, såfremt disse forstår sig som metaleksikografer, og metaleksikografer i det hele taget. Fremstillingen skrider ganske enkelt på metaleksikografisk refleksion.

Referencer

Gundersen, Dag (1994). [Anmeldelse af:] Michael Jacoby: *Historische Lexikologie zum nordgermanischen Raum: Lexika als Kultur- und Sprachdokumente zwischen Mittelalter und Neuzeit. Einflüsse von Toledo bis Paris, von London bis Berlin*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1990. I: *LexicoNordica 1*, 253–261.

Haugen, Einar (1984). *Lexicography in Scandinavia*. I: Eva L. Haugen: *A Bibliography of Scandinavian Dictionaries*. White Plains/New York: Kraus International Publications, s. 1–61.

Jacoby, Michael (1990). *Historische Lexikologie zum nordgermanischen Raum: Lexika als Kultur- und Sprachdokumente zwischen Mittelalter und Neuzeit. Einflüsse von Toledo bis Paris, von London bis Berlin*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Molbech, Christian (1826). *Historisk Udsigt over de danske Ordbogsarbejder i det 17de og 18de Aarhundrede af Geheimeraad Matthias Moth, Conferentsraad Fr. Rostgaard og Statsraad J. Langebek*. I: *Nye Danske Magazin*, V. Bind, 4. Hefte, s. 241–288.

DF Kalenderen

Yderligere oplysninger om Danmarks Forskningsbiblioteksforenings arrangementer kan hentes på foreningens hjemmeside www.dfdf.dk

DF ARRANGEMENTER

Vinterinternat 2009

Biblioteket som forskningsfacilitator
29. – 30. januar
Klarskovgård

Årsmøde 2009

16. - 17. september 2009
Programmet foreligger i løbet af foråret 2009

FORA ARRANGEMENTER

Forum for Registrering

Vinkler på Digitalisering – metadata, registrering, formidling og adgang
Temadag. Middelfart Bibliotek, KulturØen
26. februar 2009
Middelfart

Forum for Fjernlån

Fjernlånskonference.
Årets fjernlånskonference holdes på Hindsgavl Slot ved Middelfart.
28. - 29. maj 2009

Forum for Brugeruddannelse

Library Education: Wired.
Sommerskole i samarbejde med NordinfoLit.
08. - 12. juni 2009
Nymindesgab